

ПРАВОВА ОСВІТА VS ПРАВОВА ПРОСВІТА

Топчій О. В., к.пед.н., ст. викладач

*Київський національний університет ім. Тараса Шевченка,
вулиця Володимирська, 60, Київ, Україна*

TOP_OV@bigmir.net

Стаття присвячена порівняльному аналізу ключових термінологічних сполучень юридичної педагогіки, що перебувають у синонімічних відносинах. Досліджені нормативно-правові акти, наукові юридичні та педагогічні джерела, на підставі яких встановлюються інтегральні та диференціальні ознаки ключових термінологічних сполучень. Визначені критерії порівняння й проведений відповідний аналіз, що сформував підвалини для ініціювання запровадження та широкого розповсюдження в науці та практиці поняття «правова просвіта». У результаті запропонована авторська дефініція ключового термінологічного сполучення «правова просвіта».

Ключові слова: юридична педагогіка, правова освіта, правова просвіта.

ПРАВОВОЕ ОБРАЗОВАНИЕ VS ПРАВОВОЕ ПРОСВЕЩЕНИЕ

Топчий О. В.

*Киевский национальный университет им. Тараса Шевченко,
ул. Владимирская, 60, Киев, Украина*

TOP_OV@bigmir.net

Статья посвящена сравнительному анализу ключевых терминологических словосочетаний юридической педагогики, которые находятся в отношениях синонимии. Исследованы нормативно-правовые акты, научные юридические и педагогические источники, на основании которых устанавливаются интегральные и дифференциальные признаки понятий. Определены критерии сравнения и проведен соответствующий анализ, что создает условия для инициирования и широкого распространения в науке и практике понятия «правовое просвещение». В результате предложена авторская дефиниция терминологического словосочетания «правовое просвещение».

Ключевые слова: юридическая педагогика, правовое образование, правовое просвещение.

LEGAL EDUCATION VS LEGAL ENLIGHTENMENT

Topchij O. V.

Taras Shevchenko, Kiev National University, Volodimirska str., 60, Kiev, Ukraine

TOP_OV@bigmir.net

The article is dedicated to the comparative analysis of key terminological word-combinations of legal pedagogics, that are synonyms. As a result of study of normatively legal, scientific legal and pedagogical sources the author set the integral and differential signs of concepts defined that more widespread is a term "legal education". He set the tendency of absence of differentiation of the indicated concepts. Research shows that in spite of presence of general elements of semantics, terms have substantial differences. The author took away 18 criteria for comparison (aim, pedagogical grounds, subjects, character of educational activity, form of educating, standardization, documents about education, control of quality of education etc.) showed, that each of terms had the descriptions. A researcher set that a concept "Legal enlightenment" spread to the sphere of informal and nonformula educations, while a concept "Legal education" is any more widespread in the field of amateurish formal education. The author set also, that legal education was mainly oriented on pupils and students, but the legal enlightenment is characteristic for adult education, satisfaction of their informative necessities, and decision of certain practical questions. Based on it a researcher draws conclusion, that it is necessary to change practice of word usage in a scientific and legal sphere with the purpose of application of terms in complete accordance with their semantics.

Key words: legal pedagogics, legal education, legal enlightenment.

Загальна постановка проблеми. Орієнтація України на верховенство права, запровадження європейських цінностей, розбудова насправді міцної й прогресивної держави потребує системної, наполегливої, цілеспрямованої роботи з правової просвіти населення. Не можна говорити, що подібна діяльність загалом відсутня, проте слід констатувати, що на теперішній час це й досі немає єдиного цілісного уявлення про цей вид діяльності щодо стратегій, перспектив, взаємозв'язку суб'єктів, опертя на виважені педагогічні категорії, не кажучи вже про уніфікацію термінологічних номінацій.

Аналіз публікацій. Проблеми правової освіти для усіх вікових категорій та усіх верств населення є вкрай актуальними, а тому не могли залишитися поза увагою вчених. До цієї проблематики зверталися й продовжують звертатися філософи (М. Альчук, В. Журавський, О. Орлова, О. Фатхутдінова), юристи (В. Бігун, С. Богачов, М. Козюбра, Б. Мелех, О. Скакун, І. Сопілко, П. Рабінович, М. Цимбалюк, В. Череватюк), педагоги (Д. Коваленко, О. Пометун, Л. Рябовол, І. Фольварочний). Особлива увага дослідників була зосереджена на питаннях організації правоосвітньої діяльності серед школярів та студентів, формування їхньої правосвідомості (А. Клочко, Т. Колісник, Н. Ткачова, Н. Шишкіна), медичних працівників (М. Алексеєва, Ю. Вороненко), на підготовці вчителя до здійснення такої діяльності (М. Городиський, Я. Кічук), на ролі бібліотек у правовій освіті населення (О. Натаров, Л. Юракова).

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Аналіз наукових джерел виявив, що на сьогодні час відсутня диференціація понять «правова освіта» й «правова просвіта», існує понятійна невизначеність цих категорій, а через це - невпорядкованість підходів до розуміння змісту й форм здійснення правоосвітньої та правопросвітницької діяльності.

Метою статті є удосконалення понятійно-категоріального апарату науки у сфері ключової термінології юридичної педагогіки.

Досягнення поставленої мети потребує вирішення відповідних **завдань**: 1. Визначення семантики ключових термінів «Правова освіта» й «Правова просвіта». 2. На підставі встановлення педагогічних критеріїв щодо розмежування зазначених понять надати характеристику інтегральних та диференційованих ознак у значенні термінів. 3. Запропонувати власний варіант визначення поняття «Правова просвіта».

Виклад основного матеріалу дослідження. В умовах зростання правового нігілізму, актуалізації встановлення в Україні принципів верховенства права суттєво зростає роль ознайомлення населення з різними аспектами діяльності держави та її окремих інституцій, насамперед, з орієнтацією на конституційне, виборче право, розбудову місцевого самоврядування, дотримання прав людини. Усе це можливо при науково обґрунтованій на засадах педагогіки роботі з людьми з урахуванням вікових, соціальних особливостей. Тож питання здійснення правової освіти й правової просвіти наразі набувають характеру домінантності.

Для повноцінної та повномасштабної реалізації цього напрямку, передусім, необхідно розумітися на понятійно-категоріальному апараті зазначеної сфери, оскільки релевантне вживання юридично-педагогічної термінології вносить ясність у чітке розуміння суб'єктів, змісту, форм і методів діяльності. Слід зазначити, що причини суміщення двох споріднених педагогічних категорій знаходяться, насамперед, у мовній площині (нерозуміння природи семантичної синонімії), в усталеній практиці слововживання, в орієнтації, перш за все, на організаційні засади, а не на їх наукове обґрунтування. Причому подібне притаманне не тільки практикуючим правникам й освітянам, а й зустрічається в дисертаційних роботах. Так, С. Богачов, досліджуючи теоретико-правові засади правової освіти в Україні, при усій ґрунтовності та широті охоплення матеріалу, абсолютно не розрізняє правової освіти й правової просвіти, включаючи до першого поняття абсолютно усе [1]. І цей приклад непоодинокий. Вважаємо, що існуючий стан речей має бути виправлений.

Проведений нами аналіз вживання термінологічного сполучення «правова освіта» на рівні законодавчих і підзаконних актів виявив, що найбільш актуальним він був у 1995 - 2001 рр., коли були прийняті два важливі документи: постанова Кабінету Міністрів України від 29.05.1995 «Про програму правової освіти населення України» [2] із затвердженням як

додатку Положення про Всеукраїнську міжвідомчу координаційно-методичну раду з правової освіти населення і Указ Президента України від 10.10.2001 «Про Національну програму правової освіти населення» [3]. Тобто, після прийняття останнього нормативного акту згідно із постановою Кабінету Міністрів України від 28.12.2001 Програма правової освіти населення втратила свою чинність. Характерно, що в усіх державних актах припущені помилки юридичної техніки, а саме: 1) відсутнє бодай якое визначення поняття «правова освіта»; 2) не диференціюються категорії «юридична освіта», «правова освіта», «правова просвіта». Перелічені у документах заходи по суті охоплюють усі три названі категорії та подаються під єдиною номінацією «правова освіта». Разом з тим, слід зазначити, що це була перша і єдина спроба на державному рівні врегулювати настільки важливий напрям діяльності, нехай і не дуже вдало. Тож теперішня реальність є такою, що нормативні акти втратили свою злободенність, і сфера офіційного функціонування ключового поняття «правова освіта» залишилася лише на рівні проміжних наказів Міністерства юстиції та Міністерства освіти і науки України і те здебільшого датованих періодом до подій листопада 2013 р. [4]

У наукових і науково-методичних працях подаються різні варіанти дефініції «правова освіта», зокрема: «це здійснення комплексу заходів виховного, навчального та інформаційного характеру, спрямованих на створення належних умов для набуття громадянами обсягу правових знань та навичок у їх застосуванні» [5, с.37]; «це структурний компонент освіти в Україні, процес набуття правових знань, навичок та вмінь, формування поваги до права, закону, прав та свобод людини, відповідних правових орієнтацій та оцінок, правових поведінкових установок та мотивів правомірної поведінки тощо» [6, с.123]; «цілеспрямований процес правового навчання в системі освіти юридичного і не юридичного профілю, що полягає у набутті знань, умінь і навичок правового характеру» [7, с. 9]. Незважаючи на те, що наведені визначення створені юристами, тим не менш вони є релевантними щодо педагогічних вимог, оскільки розглядають правову освіту на засадах структурного підходу в межах освітньої системи, відображають поєднання навчальних і виховних цілей, простежують зв'язок між набутими знаннями й поведінкою, мотивами, оцінками.

Тим не менш ми вважаємо за потрібне не обмежуватися лише правовою освітою, а звернути увагу на необхідність актуалізації поняття «правова просвіта» й диференціювати семантичні поля обох термінологічних сполучень.

Для української мови лексема «просвіта» не є новою, навпаки, лінгвістичні словники подають її з приміткою «застаріле». Ми ж не погоджуємося з поданими там тлумаченнями: «1. Те саме, що освіта. 2. *Ист.* Культурно-освітня громадська організація в Україні, заснована 1868 р. у Львові народовцями з метою поширення освіти серед народу.» [8, с. 985; 9, с. 807] . У цьому випадку лексикографи перейняли чи не найгарнішою з радянських традицій — подавати з негативною конотацією усі слова, що контрастують з російською мовою. До того ж і «Просвіта» як організація в ряді історичних праць того періоду розглядалася як націоналістичне утворення, а значить, треба було з мови вихолощувати усе, що тільки б могло нагадувати про українську історію. Вважаємо, що настав час повернутися до витоків, тим більше, що в абсолютній більшості романо-германських і слов'янських мов слова «освіта» і «просвіта» мають свої парні номінації (пор. російське: «образование» — «просвещение»; англ. «education» — «enlightenment»; франц. «formation» — «éducation», нім. «Ausbildung» — «Bildung»; італ. «formazione» — «educazione»; ісп. «formación» — «educación»; грецьк. «σχηματισμός» — «εκπαίδευση» польськ. «formacja» — «edukacja»; болг. «образуване» — «образование»; словацьк. «tvorenie» — «vzdelanie»; хорв. «formacija» — «obrazovanje»; чешськ. «tvoření» — «vzdělání»). У подібній ситуації не зрозуміло, чому ми

збіднюємо українську педагогічну термінологію і зводимо усе лише до поняття «освіта». Тим більше, що вже є перші приклади повернення до витоків. У 1999 р. в журналі «Право України» з'явилася стаття «Правова просвіта громадян України: методологічні проблеми розроблення концепції» [10], у якій характеризувалися основні категорії цього поняття. Потім, у 2006 р. за сприяння Асоціації американських правників був виданий українською мовою навчальний посібник «Інтерактивні методики викладання у правопросвітній діяльності» [11]. В анотації зазначено, що посібник зорієнтований на формування навчально-методичної бази громадських невідприємницьких товариств. Подібне чітко окреслює, що стає актуальною розробка тих матеріалів, які виходять за межі формальної освіти і спрямовані на розбудову громадянського суспільства.

У пошуках дефініції поняття «правова просвіта» в україномовних джерелах ми виявили повну плутанину, невизначеність, підміну одних понять іншими. Достатньо навести таку статистику: в електронних каталогах провідних бібліотек України наукових праць, що включають зазначене термінологічне сполучення, розширений пошук Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського виявив «аж» чотири джерела (у порівнянні «правова освіта» — 52) [12], у Національній парламентській бібліотеці України — жодної роботи (з пошуковим термінологічним сполученням «правова освіта» — 15). [13]

Цікаво це порівняти із працями російських вчених, де визначення поняття «правовое просвещение» не тільки наявне, а й чітко розрізняється з поняттям «правовое образование». За даними Російської державної бібліотеки (колишньої бібліотеки ім. В. І. Леніна), правова освіта за електронним пошуком лише по дисертаціях дає 189 робіт та майже три тисячі статей, правова просвіта – 155 дисертацій та понад 1300 статей. [14]

Проаналізуємо деякі з визначень поняття «правова просвіта» в окремих працях із зазначених джерел. Отже, в одній з робіт під ключовим терміном пропонується розуміти: «інтегративний процес взаємно обумовлених видів діяльності — освітньої діяльності й просвітницької діяльності, в основу яких закладені системи виховання й освіти в галузі права, спрямовані на вирішення завдань, у результаті яких ті, хто навчається, оволодівають знаннями, вміннями, навичками предметної діяльності та розвивають свої особистісні якості, здібності до самонавчання» [15, с.49]. Позитивною стороною наведеного визначення вважаємо вказівку на взаємну обумовленість процесів діяльності, результати навчання, об'єднання освіти й виховання. Проте нам це визначення здається занадто узагальненим: якщо прибрати з нього вказівку на галузі права, то текст вийшов би абсолютно амбівалентним, таким, що з успіхом міг би бути пристосованим до будь-якого виду навчання. Крім того, він слабо диференціює освіту й просвіту.

В іншій роботі під правовою просвітою пропонується розуміти «трансляцію і ретрансляцію правових знань, культуронаслідування, спадкоємність і взаємний вплив загальнолюдських моральних цінностей, правових ідей, залучення людини до історико-культурної спадщини попередників, суспільні ресурси при цьому оптимізують процес засвоєння знань, вмінь та навичок» [16]. Позитивною стороною цього визначення ми вважаємо поєднання синхронічного й діахронічного зрізів, вказівку на аксіологічні аспекти права, на роль суспільства. Разом з тим, на наш погляд, не досить вдалими є опертя лише на знання без формування переконань, що переростають у правомірну поведінку.

У пошуках підтвердження свого бачення семантики поняття «правова просвіта» ми віднайшли цікавий міжнародний юридичний документ, у затвердженні якого брала участь й Україна, проте у подальшому його імплементація в межах нашої держави не відбулася. Йдеться про модельний закон «Про просвітницьку діяльність», прийнятий 07.12.2002 у Санкт-Петербурзі на Міжпарламентській асамблеї держав-учасниць СНД [17]. Якщо

відкинути політичну забарвленість події, а залишити тільки концептуальні підходи, то можна стверджувати, що в цьому акті дається абсолютно чітке розмежування освіти і просвіти. Відповідно до вимог юридичної техніки на початку зазначеного закону подається тлумачення ключових термінів, з переліку яких ми цілеспрямовано обираємо до розгляду дві дефініції: просвіта й просвітницька діяльність.

Отже, під просвітою в зазначеному законі пропонується розуміти цілеспрямований процес інформування населення про наявний соціально-культурний досвід, розрахований на велику, зазвичай не розчленовану на усталені групи аудиторію, і такий, що не передбачає яких-небудь формалізованих процедур контролю за успішністю засвоєння наданих відомостей. Відповідно, просвітницька діяльність — це різновид неформальної освіти, сукупність інформаційно-освітніх заходів з пропаганди й цілеспрямованого розповсюдження наукових знань та інших соціально значущих відомостей, які формують загальну культуру людини, основи її світогляду та комплекс індивідуальних здібностей до компетентної дії (до практичної діяльності «зі знанням справи») [17].

У наведених визначеннях нас приваблює те, що по-перше, є чітка вказівка на неформальний та інформальний характер правової просвіти, відсутність чітко сформованих постійно діючих груп; по-друге, - у цьому випадку не потребується процедури контролю знань, оскільки цей контроль здійснює саме життя. Тож тут містяться чіткі диференційовані ознаки, що дозволять вирізняти правову просвіту з-поміж юридичної та правової освіти.

На підставі наведених визначень ми можемо сформувати авторську концепцію та представити свою дефініцію **поняття «правова просвіта»**. Тож під нею ми пропонуємо розуміти **складову юридичної андрагогіки, різновид неформальної та інформальної освіти, який функціонує як педагогічна технологія партнерства при активній взаємодії юридичних інституцій, окремих юристів (як діючих, так і майбутніх), ЗМІ та зацікавлених у правовому поінформуванні громадян, що спрямована на реалізацію принципів верховенства права, розбудову громадянської держави, підвищення рівня правосвідомості особистості, забезпечення правомірної поведінки особи та груп осіб.**

Перш за все, в авторському визначенні ми акцентуємо увагу, що правова просвіта входить як складовий компонент до юридичної андрагогіки, що вона не дорівнюється освіті формальній, а значить має свою систему педагогічних форм і засобів, принципів діяльності. По-друге, дефініція містить згадку про суб'єктів правової просвіти, які не пов'язані субординаційними відносинами. Важливим є те, що серед учасників цього процесу називаються колективні члени (це можуть бути юридичні навчальні заклади, органи юстиції, судові й правоохоронні органи), окремі юристи, засоби масової інформації, у тому числі медійні, а також зацікавлені громадяни. Атрибутив «зацікавлені» в нашому випадку є доволі принциповим, оскільки містить у собі елемент мотивації. Для порівняння проведемо паралель із правовою освітою, коли ті, хто навчаються, можуть сприймати інформацію без розуміння її потреби та можливостей застосування в реальному житті. По-третє, авторська дефініція поняття «правова просвіта» включає в себе вказівку на основні дескриптори мети і результатів такої діяльності. При цьому представлені цілі імпліцитно поєднують інтереси держави, спільнот і окремої особистості, що надає правовій просвіті ще більшої ваги. Безумовно, до визначення включені стратегічні цілі, проте, зрозуміло, в окремих випадках вони можуть конкретизуватися й перетворюватися на цілі тактичні.

З метою остаточного аргументування власної концепції щодо диференціювання ключових понять представимо їх у формі таблиці:

Таблиця 1 - Порівняльний аналіз понять «правова освіта» і «правова просвіта»

Критерій порівняння	Правова освіта	Правова просвіта
Мета	Підготовка гармонійно розвиненої особистості, яка, окрім інших компетенцій, набуває й правову	Розбудова правової держави шляхом забезпечення інформаційних потреб громадян у сфері права
Педагогічне підґрунтя	Загальна педагогіка, методика викладання правничих дисциплін	Юридична андрагогіка, освіта дорослих
Характер освітньої діяльності	Формальна й неформальна освіта	Неформальна та інформальна освіта
Нормативна регламентація	Накази МОН та Міністерства юстиції	Не регламентована
Стандартизація	Державний стандарт	Відсутня
Термін навчання	Зазвичай не обумовлюється	За необхідності
Ступінь систематичності	Регулярний	Епізодичний, за необхідності
Суб'єкти	Вчителі, студенти юридичних навчальних закладів, працівники бібліотек, учні	Юридичні інституції, окремі юристи, ЗМІ, зацікавлені громадяни
Характер взаємовідносин суб'єктів	Субординаційний, в окремих випадках паритетний	Партнерський
Особливості групування здобувачів освіти	Клас, гурток	Не передбачає усталеного групування
Об'єкти	Система правових знань, поглядів і переконань, мотиватори правової поведінки	Знання й окремі навички з практичного права
Детермінація змісту освіти	Потреби держави і суспільства у формуванні громадянина	Нагальні потреби особистості у правових знаннях
Рівень складності правової інформації	Адаптований під вік і рівень сприйняття адресату	Адаптований під рівень освіченості й коло потреб адресата, з опертям на функції популяризації знань з права
Форми організації навчання	Тематичні заняття, екскурсії, тренінги, конкурси, вікторини	Юридичне консультування, зустрічі з юристами, телепередачі, буклети
Контроль якості освіти	Якщо це не навчальна дисципліна, не обов'язковий	Відсутній
Суб'єкти здійснення контролю	МОН, Мін'юст, Всеукраїнська міжвідомча координаційно-методична рада з правової освіти населення	Відсутні
Документи про освіту	Окремі позиції в додатках до дипломів, сертифікати, посвідчення	Відсутні
Фінансування	Здебільшого безоплатне (у вигляді доручень, практики)	Кошти благодійних фондів, у тому числі міжнародних, правове волонтерство.

Отже, проведений порівняльний аналіз на підставі заздалегідь визначених критеріїв наочно продемонстрував суттєві розбіжності між правовою освітою та правовою просвітою, що ще раз підтверджує необхідність виокремлення останньої.

Висновки. Проведене нами дослідження дозволило визначити, що за наявності інтегративних частин семантичних полів термінологічних сполучень «правова освіта» і «правова просвіта» існують суттєві відмінності між цими ключовими поняттями юридичної педагогіки. Це дає підстави для ініціювання змін на усіх рівнях: у державних нормативних актах, наукових дослідженнях та у практиці застосування педагогічних засад правової роботи із населенням України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Богачов С. В. Теоретико-правові засади правової освіти в Україні : автореф. дис... канд. юрид. наук : 12.00.01 / С. В. Богачов ; Ін-т Законодавства ВР України. — К., 2010. — 19 с.

2. Постанова Кабінету Міністрів України від 29.05.1995 «Про програму правової освіти населення України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/366-95-%D0%BF>
3. Указ Президента України від 10.10.2001 «Про Національну програму правової освіти населення» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/992/2001>
4. Правова освіта населення. - Офіційний сайт Міністерства юстиції України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://old.minjust.gov.ua/section/430>
5. Батанов О. В. Правова освіта / О. В. Батанов // Юридична енциклопедія : в 6 т. ; [редкол. : Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін.]. – К. : Українська енциклопедія, 1998. – Т. 5: П–С. – 2003. – 736 с.
6. Тихомиров О. Д. Юридична деонтологія : навч. посіб. / О. Тихомиров, С. Гусарев. – К. : Знання, 2005. – 655 с.
7. Орлова О. О. Правова освіта як системотвірний фактор правового мислення / О. О. Орлова // Право і суспільство. – 2013. – № 1. – С. 7-11.
8. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. Т. Бусел. – Е. ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2003. – 1440 с.
9. Новий тлумачний словник української мови у чотирьох томах / Укладачі В. В. Яременко, О. М. Сліпущко. – К. : Вид-во «Аконіт», 1998. –Т. 3, – 927 с.
10. Годованець В. Правова просвіта громадян України: методологічні проблеми розроблення Концепції / В. Годованець, В. Кампо, В. Тертичний // Право України. – 1999. – № 1. – С. 27–30.
11. Галай А. О., Інтерактивні методики викладання у правопросвітній діяльності: Тренінговий комплекс : навч.-метод. посібник / А. О. Галай, В. В. Стаднік / За ред. А. О. Галай. – К. : Атіка, 2005. – 124 с.
12. Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського. Офіційний сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://nbuv.gov.ua/>
13. Національна парламентська бібліотека України. Офіційний сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.nplu.org/>
14. Долинина И. Г. Правовое просвещение: концептуальные основы / И. Г. Долинина, Е. А. Шакирова // Высшее образование сегодня. – 2013. – № 3. – С. 49–52.
15. Снегирева М. В. Правовая компетентность как критерий и результат использования педагогической технологии правового просвещения [Електронний ресурс] / М. В. Снегирева // Вестник Волжского университета им. В. Н. Татищева. — 2009, № 2. – Режим доступу : <http://cyberleninka.ru/article/n/pravovaya-kompetentnost-kak-kriteriy-i-rezultat-ispolzovaniya-pedagogicheskoy-tehnologii-pravovogo-prosvescheniya>

REFERENCES

1. Bogachov S. V. Teoretiko-pravovi zasady pravovoi osviti v Ukraini: avtoref. dis... kand. jurid. nauk: 12.00.01 / S. V. Bogachov ; In-t Zakonodavstva VR Ukraini. — K., 2010. — 19 p.
2. Postanova Kabinetu Ministriv Ukraini vid 29.05.1995 «Pro programu pravovoi osviti naselennja Ukraini» // <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/366-95-%D0%BF>
3. Ukaz Prezidenta Ukraini vid 10.10.2001 «Pro Nacional'nu programu pravovoi osviti naselennja» // <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/992/2001>

4. Pravova osvita naselennja / Oficijnij sajt Ministerstva justicii Ukraini. // <http://old.minjust.gov.ua/section/430>
5. Batanov O. V. Pravova osvita / O. V. Batanov // Juridichna enciklopedija : v 6 t. ; [redkol. : Ju. S. Shemshuchenko (golova redkol.) ta in.]. – K. : Ukrains'ka enciklopedija, 1998. – T. 5: P–S. – 2003. – 736 p.
6. Tihomirov O.D. Juridichna deontologija: navch. posib. / S. Gusarev, O. Tihomirov. — K.: Znannja, 2005. — 655 p.
7. Orlova O. O. Pravova osvita jak sistemotvornij faktor pravovogo mislennja / O. O. Orlova // Pravo i suspil'stvo. — 2013. — № 1. — P. 7—11.
8. Velikij tлумachnij slovník suchasnoi ukrains'koi movi / Uklad. i golov. red. T. Busel. — E.; Irpin': VTF «Perun». 2003. — 1440 p.
9. Novij tлумachnij slovník ukrains'koi movi u chotir'oh tomah / Ukladachi V. V. Jaremenko, O. M. Slipushko. — K.: vid-vo «Akonit». —T. 3, 1998. — 927 p.
10. Godovanec' V. Pravova prosvita gromadjan Ukraini: metodologichni problemi rozroblennja Koncepcii / V. Godovanec', V. Kampo, V. Tertichnij // Pravo Ukraini. — 1999. — № 1. — P. 27–30.
11. Galaj A. O., Stadnik V. V. Interaktivni metodiki vikladannja u pravoprosvitnij dijál'nosti: Treningovij kompleks: navch.-metod. posibnik / Za red. A. O. Galaja. — K.: Atika, 2005. — 124 p.
12. Nacional'na biblioteki Ukraini imeni V. I. Vernads'kogo. Oficijnij sajt // <http://nbuv.gov.ua/>
13. Nacional'na parlaments'ka biblioteka Ukraini. Oficijnij sajt // <http://www.nplu.org/>
14. Dolinina I.G. Shakirova E.A.. Pravovoe prosveshhenie: konceptual'nye osnovy // Vysshie obrazovanie segodnja. – 2013. – № 3. – P. 49–52.
15. Snegireva M. V. Pravovaja kompetentnost' kak kriterij i rezul'tat ispol'zovanija pedagogicheskoy tehnologii pravovogo prosveshhenija / M. V. Snegireva // Vestnik Volzhskogo universiteta im. V. N. Tatishheva. — 2009, № 2. // <http://cyberleninka.ru/article/n/pravovaya-kompetentnost-kak-kriteriy-i-rezultat-ispolzovaniya-pedagogicheskoy-tehnologii-pravovogo-prosveshcheniya>